

PHILOSOPHY

Комунікативний дискурс у становленні деліберативного суспільства

В. І. Кудlach

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, м. Івано-Франківськ, Україна
Corresponding author. E-mail: vira2566@ukr.net

Paper received 06.05.21; Accepted for publication 25.05.21.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2021-254IX46-09>

Анотація. У статті досліджено актуальність комунікативного дискурсу в період формування та розвитку сучасного деліберативного суспільства. Обґрунтовано взаємозв'язки між філософією дискурсу та комунікативною філософією, проаналізовано етапи їхнього утвердження. Розглянуто сучасні прояви комунікативного підходу до різних соціо-культурних практик. Визначено медіацію та діалог базовими комунікативними технологіями. Гуманітарно-моральне осмислення комунікативного дискурсу допоможе у визначенні та розв'язанні суперечностей шляхом відкритості та обговорення, що відповідають потребам, інтересам та цілям сучасного суспільства.

Ключові слова: дискурс, філософія дискурсу, комунікативна філософія, деліберативне суспільство, діалог.

Складність сучасного суспільства зумовлена трансформаційними процесами, зростанням ролі таких технологічних явищ, як глобалізація, інформатизація, віртуалізація простору комунікації. Фундаментальні теоретичні основи комунікації розглядаються сьогодні багатьма гуманітарними науками, оскільки дедалі зростає соціальна мобільність, змінюється динаміка життя, розширюється спектр людських взаємин. Бурхливий ритм сучасної цивілізації, неспинний розвиток електронних інформаційних засобів поєднують людей різних країн, національностей, конфесійних і культурних орієнтацій. Саме через відкритість комунікацій, можливість обговорення будь-якої проблеми суспільство назване деліберативним.

Дослідження різноманітних методів і підходів комунікативного дискурсу сприяє досягненню нових горизонтів мислення та наукової діяльності, окресленню можливих сценаріїв виходу з кризових ситуацій та досягнення порозуміння, трансляції світоглядних, ціннісних, методологічних настанов у період формування деліберативного суспільства. Потреба в історико-філософській рефлексії та аналізі комунікативних стратегій дозволить сформувати цілісне бачення природи комунікативного дискурсу, його ролі і значення в процесі пізнання та суспільної життєдіяльності.

Філософські аспекти комунікативного процесу пізнання були предметом уваги ще у філософії Сократа та Аристотеля. Дослідження наукової комунікації як різновиду соціальної взаємодії з урахуванням сучасних тенденцій розвитку представлено у працях М. Полані, П. Бурдьє, Т. Куна, Б. Латура, Р. Харре, О. Видріна, І. Касавіна, А. Антоновського, М. Соболева, А. Соколова та ін. Новий напрям комунікативної філософії започаткували вчені К.-О. Апель, Ю. Габермас, Д. Бьоллер, В. Кульман. Вивченню комунікативних процесів присвячені роботи українських науковців А. Єрмоленка, О. Висоцької, Є. Бистрицького, Н. Поліщук, Ю. Ткачової та ін.

Термін «дискурс» походить від латинського «обговорення», «переговори», до нього додавалися й такі відтінки смислу, як можливість говорити про суспільні речі відповідно до їхньої природи. Дискурс – це текст, «занурений у життя», «мова у житті», тобто текст як результат цілеспрямованої соціальної дії, як фокус дій мовних і мовленнєвих, соціокультурних і прагматичних, когнітивних

і психологічних факторів. Це не просто мовне чи мовленнєве формоутворення, а тотальне культурне явище: технологія комунікації, переплетіння мовних взаємодій агентів комунікативного процесу, живе середовище спілкування, яке створює нові фізичні дії, ментальні й психічні продукти [1, с. 136].

У сучасній теорії комунікації й дискурсології термін «дискурс» вживається в різних значеннях, що дає змогу вченим вказувати на його полісемію та стверджувати про «розмитість» його поняттєвих меж [2; 4]. Численні теорії дискурсу ХХ ст. належать до двох напрямів. Представники німецької школи, опираючись на І. Канта і англо-американські теорії мовних актів, формували етичні принципи дискурсу в рамках теорії комунікативної дії. Французька школа дискурс-аналізу об'єднувала критику раціональності Ф. Ніцше і М. Хайдеггера з неоструктуралізмом у постмодерністській традиції, ототожнюючи дискурс із феноменом влади. Ю. Хабермас розглядав дискурс як тип мовної комунікації, що передбачає раціональне критичне осмислення цінностей, норм, правил соціального життя з єдиною метою – досягнення взаємного розуміння. Однак справжнього філософського звучання термін набув завдяки роботам М. Фуко. «Дискурсія» розуміється ним як складна сукупність мовних практик, що беруть участь у формуванні уявлень про об'єкти, це своєрідний інструмент пізнання, що репрезентує досить нетрадиційний підхід до аналізу культури [5, с. 63].

Сьогодні у філософії вивчення дискурсу набуло статусу окремого напрямку – «філософії дискурсу», який розробляє концепцію цього феномена як універсальної моделі різних соціальних практик, тлумачачи його не тільки як розмову, бесіду, мовне спілкування, мовленнєву практику, учасники якої прагнуть практично вирішити конкретні завдання (наприклад, прояснити фундаментальні проблеми політики, релігії, моралі), але і як найважливіше знаряддя глобальних перетворень соціальної дійсності. Філософія дискурсу несе в собі більш масштабне бачення мови як «живої грибниці дискурсів, котрі виникають і еволюціонують у просторово-часовому континіумі живої мови» [2, с. 443]. Згодом дискурс проникає в психологію, етнографію, соціологію, теологію та інші соціально-гуманітарні науки, фактично претендуючи на статус міждисциплінарної методологічної програми.

За видом мовлення дискурс буває монологічний та діалогічний, за стилем спілкування – аргументований (переговори, обмін думками), конфліктний (лайка, сварка, бійка тощо) та гармонійний. Цілісна концепція мовленнєвих актів була запропонована англійським філософом і логіком, представником неопозитивізму Дж. Остіном у роботі «How to do things with words» («Слово як дія») [8]. Ідеї Остіна розвивали філософи-аналітики, логіки та прагматики Дж. Серль, П. Строссон, Дж. Ліч, Г.-П. Грайс, лінгвісти А. Вежбіцька, М. Нікітін та ін. Діалогічний дискурс постає як мисленнєво-комунікативна мовленнєва діяльність комунікантів у ситуативно-комунікативному, соціо-культурному, когнітивно-психологічному контекстах. Принцип діалогічної природи мови був сформульований В. фон Гумбольдтом: «У первинній сутності мови наявний незмінний дуалізм, і сама можливість мовлення зумовлюється зверненням і відповіддю».

Дедалі більшого поширення і розвитку набули такі напрями у філософії, як трансцендентальний прагматизм та комунікативна філософія, започатковані німецькими філософами К. Апелем, Ю. Хабермасом, зорієнтовані на інтерсуб'єктивне взаєморозуміння. Повсякденне мовленнєве спілкування між людьми є основним предметом і методом дослідження для німецького філософа і соціолога Н. Лумана, який стверджує, що комунікація є синергетичним процесом. В Україні автором «комунікативної практичної філософії» є А. Єрмоленко, директор Інституту філософії ім. Г. Сковороди НАН України [3].

Комунікативна філософія пропонує відмінні від класичної філософії свідомості світоглядні орієнтири. Оновлення людського життя відбувається під впливом раціональної комунікації, зорієнтованої на досягнення взаєморозуміння між людьми та гармонізацію стосунків між ними, а також між людиною й навколишнім світом. Комунікацію розглядаємо як спілкування, за допомогою якого «Я» визначає себе в іншому. Розглядаємо її як свідомо встановлену взаємозалежність, підґрунтям свідомості, процесу пізнання суспільного буття. У процесі комунікації значення та смисли розглядаються з метою обміну інформацією, люди розуміють, що їх роз'єднують загальноприйняті норми мислення і об'єднує те, в чому вони є різними. Комунікація проходить у толерантних формах, знімає категоричні, диктаторські, насильницькі форми.

Комунікативна філософія досліджує можливості пом'якшення суперечності між «життєвим світом» і «системою», що в політиці позначається прагненням до демократизації, консенсуально-дискурсивного розв'язання конфліктних ситуацій шляхом досягнення порозуміння, а також консенсуально-дискурсивної легітимзації держави. Наприклад: в економіці представники комунікативної теорії обґрунтовують можливість підпорядкування цілераціональності (зокрема, підприємницької діяльності, ринкових відносин) комунікативній раціональності, тобто дискурсивно обґрунтованим етичним нормам; у педагогіці обстоюють ідею потенційної симетричності агентів процесу виховання. На основі дискурсу комунікативна філософія створює процедуру вирішення справді універсально значущих норм і цінностей від їхніх догматичних та ідеологічних заміників, а тому постає також критикою ідеології, критикою теорією суспільства загалом.

Спілкування здатне об'єднати людей у реальну живу спільноту. Потреба людини у спілкуванні стосується насамперед діалогу, безпосередньої зустрічі з іншим

реально існуючим «Я». Спілкування передбачає не лише такі інтелектуальні аспекти, як рівень знань, ерудованість, володіння цікавою інформацією, вміння підтримувати розмову та формулювати думку, але включає також чуттєво-емоційний аспект. Емоційною реакцією на спілкування є стан задоволення або незадоволення, який полегшує чи ускладнює процес спілкування. Почуття постають суб'єктивною реакцією людини на оточуючий світ. Культура почуттів особистості виявляється в адекватності її емоційних реакцій комунікативній ситуації, у здатності реагувати на неї, відповідно до реального стану, вміння співпереживати тому, з ким відбувається діалог тощо. Відносини між людьми здатні набувати принципово різного значення з точки зору вияву в них моральної суб'єктивності людини. У будь-якому суспільстві існує чимало сфер і відносин, у яких люди ставляться одне до одного саме як до об'єктів, а не суб'єктів, вважають своїх партнерів своєрідними «мислячими речами», не здатними до принципових змін і відповідальних рішень.

Оскільки комунікація передбачає наявність зворотного зв'язку, розглядаємо медіацію та діалог найбільш прийнятними і поширеними в умовах відкритого обговорення. Медіація є позасудовою процедурою врегулювання спору шляхом ведення структурованого переговорного процесу між сторонами за допомогою одного або кількох медіаторів. Діалог є багатостороннім процесом взаємодії, обміну сенсами, який відбувається за допомогою ведучого – фасилітатора, має на меті покращення розуміння між учасниками, прийняття рішень щодо спільних дій. Дослідження проблеми застосування діалогу на практиці в різних сферах діяльності переконує, що діалоговий підхід передбачає одну чи кілька зустрічей, впродовж яких протягом певного часу учасники в одному просторі разом спілкуються. Ефективність даного підходу визначається рівнем довіри між людьми, що базується на розумінні, відповідальності, неприпустимості насилля, повазі до особистості, верховенстві права і турботи про майбутнє.

У першу чергу, діалог – це «глибинний процес», тобто не просто факт зустрічі чи розмови або суперечки, а процес, що має такі етапи: аналіз проблеми, дизайн діалогу, попередні зустрічі, проведення діалогу, домовленості про наступні діалогові зустрічі, при цьому «глибинний» означає, що комунікація між учасниками процесу виходить за межі поверхневого рівня обміну звинуваченнями, претензіями, аргументами – до викладення індивідуальних чи колективних переживань, болю, їх причин, передумов тощо.

По-друге, діалог – це «обмін сенсами», що в нашому розумінні та практиці полягає в такій діалоговій комунікації, що складається не стільки з інформаційних повідомлень, викладених конкретними словами, адже у значно більшій мірі увага фокусується на сенсах, справжньому змісті, на вмінні їх розпізнати та відчутти в інформаційному повідомленні, зрозуміти, що ж саме «за словами», тобто «між рядками», перевірити це розуміння, шляхом «повернення сказаного» тому, хто про це говорив, з метою підтвердження правильного розуміння або корегування. Діалог як «якісна зміна» означає появу та формування у ході відсутніх перед тим між учасниками діалогу розуміння, поваги, підтримки, відповідальності, довіри одне до одного.

Для будь-якого колективного діалогового процесу, а також для становлення діалогової культури важливо, щоб учасники побачили користь від часу, який вони виділили на діалог, тобто, наприклад, щоб вони отримали власні відкриття та осяяння та змогли донести своє повідомлення іншій стороні, щоб вийшли з діалогу з відчуттям, що їх почули. Управління результатом діалогу, в першу чергу, має справу з управлінням очікуваннями. Воно створює загальне розуміння того, що необхідно для розуміння, поліпшення взаємин і здатності спілкуватися, а також яким чином це буде досягнуто за допомогою уточнення і узгодження очікування щодо того, що люди будуть робити і як вони будуть себе вести під час діалогу. Управління очікуваннями використовує ці угоди як основу для проходження за процесом, наглядом за його ефективністю, а також для якісного поліпшення відносин [6, с. 23].

В умовах сьогодення через інтернет-мережі люди стають більш чутливими до наочних візуальних образів, ніж до текстів та раціональних аргументів. В умовах онлайн-комунікації кожен активно намагається соціалізуватись, виконуючи дистанційну роботу. Разом із тим, спостерігаємо недостатність емоційної інформації, зокрема, у

зв'язку зі значною енергозатратністю під час онлайн-зустрічей, що проявляється почасти у дратівливості і тривозі тощо. У такому випадку увага розсіюється, а ймовірність викривлення інформації підвищується [7].

Комунікативний дискурс, заснований на «апріорі комунікації», спрямований на пошук універсальних умов і можливостей взаєморозуміння між людьми, дає принципово нове бачення сучасної людської ситуації та головних проблем, які її супроводжують. Таке розуміння норм, виведених із конкретних історичних обставин, претендує на знаходження універсальних і вагомих підстав людської солідарності. Це має змогу стати тією платформою, на якій можна вирішувати актуальні проблеми сучасного суспільства, будувати нову систему людського світовідношення, ідеалом якої є взаєморозуміння та гармонізація міжособистісної взаємодії. Ми розглядаємо комунікативний дискурс в умовах формування деліберативного суспільства як складну систему адаптацій, пов'язану з просуванням до бажаної мети в спілкуванні, пов'язану з ціннісно-культурними, соціальними, психічними, психологічними, фізичними чинниками, що впливають на розвиток взаємовідносин між людьми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Дискурс / Нина Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 136–137.
2. Гудзь Н. Генезис понятия «дискурс» у сучасній лінгвістиці / Ніна Гудзь // Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 2 ч. – 2012. – №. 105. – С. 442–445.
3. Єрмоленко А. Комунікативна практична філософія / Анатолій Єрмоленко. – К., 1999. – 488 с.
4. Касавин І. Текст. Дискурс. Контекст: Введение в социальную эпистемологию языка / Илья Касавин. – М.: Канон+, 2008. – 437 с.
5. Фуко М. Порядок дискурса / Мішель Фуко // Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. – М.: Магистериум, Касталь, 1996. – С. 47–97.
6. Як, коли, де працює діалог. Практичний посібник / за заг. ред. К. Гусєвої, Д. Проценко. – К.: Координатор проектів ОБСС в Україні, 2019. – 51 с.
7. Брунова-Калисецька І., Елигулашвили М. Учимся говорить заново: как эффективно общаться онлайн в условиях кризиса [Електронний ресурс] / Ирина Брунова-Калисецкая, Максим Елигулашвили. – Режим доступу: https://focus.ua/economics/454106-kak-effektivno-rabotat-onlain-v-usloviakh-krizisa?fbclid=IwAR1hon9fZ6Tmo6iU6DpKkf5F2VrB3Rzu2ODq5QT6dxGF2frlp3sA7L50_7A.
8. Austin J. L. How to do things with words / John. L. Austin. – Oxford: Oxford University Press, 1962. – 166 p.

REFERENCES

1. Arutiunova N. Diskurs [Discourse] / Nina Arutiunova // Linguistic encyclopedic dictionary. – M.: Soviet encyclopedia, 1990. – pp. 136–137.
2. Gudz N. Genesis poniatia diskursu u suchasni liguistytsi [Genesis of the notion “discourse” in modern linguistics] / Nina Gudz // Scientific Notes by Vynnychenko KDPU. Series: Philological Sciences (language studies): In 2 parts. – 2012. – №. 105. – pp. 442–445.
3. Yermolenko A. Komunikatyvna praktychna filosofii [Communicative practical philosophy] / Anatoliy Yermolenko. – K., 1999. – 488 p.
4. Kasavin I. Tekst. Diskurs. Kontekst: Vvedeniie v sotsialnuu epistemologiu iazyka [Text. Discourse. Context: Introduction into the social epistemology of language] / Ilya Kasavin. – M.: Kanon+, 2008. – 437 p.
5. Foucault M. Poriadok diskursa [Order of discourse] / Michel Foucault // Will to Truth: on the Other Side of Knowledge, Power and Sexuality. – M.: Magisterium, Kastal, 1996. – pp. 47–97.
6. Yak, koly, de pratsiuie dialog [How, when, where dialogue works]? Practical handbook / edited by K. Gusieva, D. Protsenko. – K.: OSCE Project-Co-ordinator in Ukraine, 2019. – 51 p.
7. Brunova-Kalisetska I., Ieligulashvili M. Uchimsia govorit zanovo: kak effektivno obshchatsiia onlayn v usloviakh krizisa [Learning to communicate once again: how to effectively communicate online at the crisis times] [Electronic resource] / Iryna Brunova-Kalisetska, Maksym Ieligulashvili. – Available at: https://focus.ua/economics/454106-kak-effektivno-rabotat-onlain-v-usloviakh-krizisa?fbclid=IwAR1hon9fZ6Tmo6iU6DpKkf5F2VrB3Rzu2ODq5QT6dxGF2frlp3sA7L50_7A.

Communicative discourse in the formation of a deliberative society

V. I. Kudlach

Abstract. The article examines the relevance of communicative discourse in the period of formation and development of a modern deliberative society. The interrelations between the philosophy of discourse and communicative philosophy are justified, the stages of their development are analyzed. Modern manifestations of the communicative approach to various socio-cultural practices are considered. Mediation and dialogue are defined as basic communicative technologies. Humanitarian and moral understanding of the communicative discourse will help identify and resolve contradictions through openness and discussion that meet the needs, interests and goals of modern society.

Keywords: discourse, philosophy of discourse, communicative philosophy, deliberative society, dialogue.